

Манівцями

Клим Поліщук

(Із записної книжки невідомого)

Серед тяжко знівечених, одягнутих у брудне лахміття "ворожих" трупів, які лежали коло свіжої ями, цілком готовими до того, щоб їх засипати сирою землею, один труп був якийсь незвичайний. Своїм блідим, гладенько виголеним лицем і чистенькою військовою одежею зовсім не нагадував собою своїх товаришів по смертному ложу, а тому вирішили "оглянути" його. Повстанчий ватажок, дебелий собі дядько, який заставив мене бути невірним свідком цієї сумної картини і на сумлінні якого лежало страчене життя цих безмовних трупів, власними руками повивертав усі кишені, але, крім задимленої папіросниці та декількох "романовських" карбованців, більш нічого не знайшов.

—Так гарно одягся, а документи забувся взяти з собою!.. — цинічно засміявся ватажок, розстібаючи на грудях трупа скривавленого мундира.

Тонка полотняна сорочка була в темних плямах і в згустках крові, що свідчило про те, що він, будучи раненим, довго ще залишався живим і так сховався кров'ю...

Засунувши під скривавлену сорочку руку, ватажок витяг невеличку записну книжку, в якій була візитова фотографічна картка якоїсь прегарної, з тонкими семітськими рисами лиця, молоді жінчини. Ватажок незадоволено зморщився і, вилаявшись "міцним словом", забрав картку собі, а книжку вкинув у яму.

—Комісар і такий голодранець! — буркнув сердито.

Я попросив його дістати з ями записну книжку і віддати мені.

— На якого чорта вона вам здалася?..—підозріло глянув він на мене.

— Можливо, що там щось є...—сказав я.

— Я добре дивився, — озвався неохоче, — а втім, як хочете... Однак зараз же наказав дістати її назад і передав мені.

—Робіть з нею, що самі хочете... — сказав поважно.

Перша половина цієї книжки, що була списана всякого роду цифрами та дрібними замітками про те, "кому і скільки винен", нічим не різнилася від сотень тисяч інших записних книжок, але друга частина, що була списана густими й дрібними рядочками, стала причиною довгої низки безсонних ночей, коли я, стосотий раз перечитуючи сумну сповідь душі невідомого, дарма намагався зрозуміти її жадання й поривання. — Так читаю її ще й досі і такою незрозумілою залишається вона й далі...

Мені було б соромно перед самим собою, якби я ці болючі думи невідомого поховав серед своїх забутих паперів, а тому подаю їх до відома тих, що також прагнуть і відчувають тугу за страченим минулим...

Хто може зрозуміти, хай зрозуміє!..

* * *

...Хтось десь сказав: "Наші внуки будуть дивуватись, перегортаючи сторінки

шкільних підручників, і казатимуть:

"Біднії, бідні! Як вони жили, як вони терпіли!.."

Колись учитимуться і знатимуть, як була погромлена Непорушна стіна Святої Софії у Києві і скільки саме літ стояли неораною пустинею наші ниви українські, але ніколи вони не зрозуміють дійсної суті наших змагань і ніколи не знатимуть того, як солодко пахнули ніжні проліски за годину до кривавого наступу...

Наше велике жадання заховать могили, а наше болюче терпіння зааніміє в чорних руїнах і з мовчазним докором дивитиметься в лице лагідного Прийдешнього, яке вже не потребуватиме собі ніяких жертв від наших онуків, хіба лише зажадає одної відповіді на питання: "Як вони жили?!."

Дуже можливо, що знайдеться хтось сміливий і скаже: "Вони уявляли, що живуть..."

Така думка блиснула в моїй голові в той час, як я ще раз пильно подивився в її непорушні чудово-сині очі і переконався, що вона вже перестала бути тутешньою. Озираючись на всі боки, як злочинець на місці злочину, помалу виточився з хати й опинився надворі. Навколо була весняна радість і блакитний небесний спокій. Мовчазна тиша панувала серед димних згарищ затишного містечка і не хотілося вірити, що такою має бути дійсність. І, дивлячись угору, як настирливо світило сонце, мені здавалося, що воно робить це зовсім не щиро, а так собі, з примусу якогось вищого Хотіння, того самого Хотіння, що заставило мене прийти до цієї знищеної жидівської хати і подивитися в мертві очі тієї, яка ще годину тому була дійсністю...

Відчув, що я—також примусове з'явище, і відчув це настільки сильно, що зажадав чим-небудь виявити свою власну волю, а тому випростувався і, несподівано для самого себе, викрикнув одне чудне слово.

— Нестебір! — різко пролунало в мовчанці чудного дня.

Мізок напружено намагався повернути до свідомості.

—Так, звичайно, починається всяке божевільство, бо що ж може значити це слово?.. — холодною гадюкою проплазувала через увесь мізок думка свідомості дійсного.

—Що мені до дійсного, коли немає Іди?! — відізналось щось у глибині душі. — Хай про нього президент неіснуючої республіки говорить!..

І так пригадав собі, що я також нетутешній, і слово, яке тільки що вирвалося в мене, напевне, вже колись існувало, як ще не було на світі держав, церков, університетів, війська, гармат, ідей і брехні... І здавалося мені, що я знав це слово ще тоді, коли мав вовчий зір очей, собаче чуття, мудрість змія, спритність пантери і знання столітнього ворона... Тоді моя душа була огниста і первісна, як Душа Хотіння, і ми були спільні в життєвій акції, бо я був другом Його і людиною...

Треба було віковичних блукань в світових нетрях, щоб так вивірити себе і стати тим, чим я тепер серед цих неприємно-смердючих згарищ. Правда, я вже не маю гострого чуття собаки, щоб відчувати де мій друг, а де ворог, але я маю на своїх очах оптичні шкельця, крізь які можу бачити не тільки потворно-скалічених людей, але й

непевний світ сонця...

В дитинстві, коли мав два роки свого життя, пригадую добре, я бачив дійсне, бо був ще людиною. Бачив свої праліси в минулому і кораблі Цепеліна в майбутньому. Коли я осягнув життя оточуючого мене кола, помалу стратив свій світ і бачив його лише в снах своїх. Розповідав своїм рідним і знайомим. Здивовано знизували плечами і казали: "Це якась ненормальність..."

Пізніше лікарі назвали мене неврастеніком, а мої чудові сни зачислили до так званих "телепатичних" з'явищ і постаралися "вилічити".

Зробившись подібним до всіх інших, прийшов до певного життєвого переконання і вступив до від повідної політичної партії, підготовлював державні "перевороты", захоплювався боротьбою і так аж до того часу, заки знову не збудився в мені сон дитячих літ і не став переді мною мій прадавній світ...

Особливо яскраво з'явився він в непорушних чудово-синіх очах нетутешньої...

Я навіть не знаю добре, чи кохав її, бо тих декілька випадкових зустрічей з нею під часії артистичних виступів на естраді були лише причиною незрозумілої туги мого серця, але знав гаразд, що вона була частиною того великого Хотіння, ради якого можна зректися дійсного і жити уявою, чуючи себе ближче до свого. — Хто знає, справді, де є більш справжнього?..

Тутешнім і справжнім зостануться спомини про ті випадковості, які зруйнували Непорушну стіну Святої Софії і які зробили легендою дійсність чудово-синіх очей, рятуючи цим самим уряд неіснуючої республіки, громадянином якої вважаюся і я...

Цілком можливо, навіть напевне так, що завтра на сторінках офіційного органу з'явиться велика і "розумна" стаття одного з визначніших проводирів нашої армії про причини надзвичайного військового поспіху, при тій нагоді буде розхвалена стратегічна здібність "Головної Команди", а в хроніці, де будуть надруковані "petit-ом" дрібні події та випадки, буде коротко зазначена "нагла страта визначної артистичної сили", але не буде ні одним словом згадана причина її загибелі...

Але, Боже мій, яке мені діло до того всього?!. Яке мені діло до "мудрої" статті визначного провідника армії і дрібної хронікальної замітки про трагічну смерть відомої артистки Іди Гольдман, коли я не бачу дійсного, не чую власної волі тих людей, що так гаряче голосять свої істини і переконуюче кличуть до самопожертви в імення дійсного, що не є дійсним?!.

Отже, коли я бачу первісне і не можу бачити дійсного, не є телепатією, а коли я кидаю з презирством остогидлого карабіна на перший смітник, зовсім не значить того, що я перестаю боротися. — І перше, і друге виникло з причин моєї людяності, мого власного Я, що уявляє собою частину того великого Хотіння, з примусу якого так настирливо і так нещиро світить весняне сонце над проявами нашого дійсного...

Яка різниця між дійсним і уявою, коли все залежатиме від безкінечної низки випадковостей з волі нерозгаданого Хотіння?.. Яке задоволення для моєї душі, коли в ім'я ідей визволення робилися рабами своїх шлунків? Яка радість там, де в ім'я абстрактного будівництва димлять смердючі руїни? Що за втіха в тій "красі", ради якої

випущено в містечковій риштуці цілі річки брудного алкоголю?..

Звичайна річ, що цей абсурд думав я лише сам про себе, бо так хотів розбити товщу тих думок, які запанували в моїй голові після дійових теорій Маркса та Чернова, і після сліпого захоплення історичним минулим "великого і страдницького народу". Переконувати хоч би навіть найближчих приятелів — річ марна. Адже ж не хто інший, як тільки вони посиляли мене колись до лікарів і містили в хроніці свого партійного органу замітку про те, що я "безнадійно занедужав", а тому редакція того поважного органу позбавилась "вельми корисного співробітника". Говорити про це своєму "безпосередньому начальникові", підстаркуватому генералові "із фельдфебелів" було б цілком смішно. Правда, його вважають за "розумного" й "розсудливого", бо недаремне ж йому доручено цілу армію, але для мене то є звичайною випадковістю... Те, що він не далі як минулої ночі зривав із себе ознаки свого високого становища, боячись потрапити з ними до рук "ворога", зовсім не стане йому на перешкоді дружньо ляпнути мене по плечу і фамільярним тоном вимовити на чистій "шевченківській" мові:

— Ви, добродію, больной челавек!..

А потім, наперед знаю, наллє мені повну шклянку горілки і запропонує двохижневу відпустку "для урегулювання розшарпаних нервів". Коли ж я йому, замість чогось іншого, скажу просто про Іду, тоді він попросить мене сісти, візьме за руку і питає:

— Значіться, ви єїо любілі?..

І коли я відповім йому, що так, то він зітхне і поважно скаже: — Ви, добродію, не забивайте: ми дольжни любіть Україну!.. Після того наша розмова буде скінченою, і я піду до "місця виконання своїх службових обов'язків", а він займеться "черговими справами". Буде до самої ночі сидіти над розгорнутою мапою двох-трьох повітів нещасної української землі і буде собі уявляти, що робить дійсне в той час, як завтра рано з найменшого випадку Хотіння покине малу і знову візьметься за свої ознаки...

Щодо Іди, то вона завтра й післязавтра буде до всього байдужою, а втім, і до мене, бо вона вже нетутешня... Але знову, що за сенс в цьому всьому? Адже ж смерть далеко не є звичайною випадковістю і про це найкраще свідчило те все, що сталося в хаті її родичів, де вона шукала тимчасового притулку. От розчинені шафи, порозбивані комоди, попороті подушки й чотири скривавлені трупи на підлозі — свідчать про довгу й уперту боротьбу...

І коли б так вона знала, що до цього спричинився я, то, напевне, навіть мертва закрила б свої чудово-сині очі, щоб вони не дивились на мене!..

Як це сталося, я ще й досі не можу гаразд зрозуміти, але це чудово відчував тоді отой первісний Я, що жив колись у пралісах і так нагло пробудився сьогодні, крикнувши своє первісне й таємниче:

— Нестебір!..

Для мене не важно те, що воно незрозуміле, а важно те, що воно повстало з мого невимовного болю і з незмірного розпачу моєї душі. Так повставали всі слова розпачу й захоплення ще тоді, як не було держав, церков, університетів, війська, гармат, ідей і

брехні...

І я розумію, що це незрозуміле слово є криком розпачу пробудженої людини, яка вже не хоче дійсного, а жадає повороту до свого первісного стану нагої людини і так хоче з'єднатися з душею вищого Хотіння...

Але як це має статися??. Втеча?.. Дезертирство?.. —Фе!.. Як це нікчемно звучить!..

Однак я хочу визволитися і зроблю це. Міг же я офірувати собою там, де це менше всього було потрібно...

* * *

.. Десь далеко гуркотіли гармати, трохи ближче голосно співали "Вже воскресла", а я все ще стояв коло знищеної жидівської хати і думав:

— Вона також воскресне! Інакше не може бути!

Серце тремтіло в обіймах чуття...

— Любив? — шептали мої уста. — Звичайно любив!..

— Нестебір, — пролунало десь знову.

— Іду!—сказав уголос і поспішив в бік площі, де знаходився штаб генерала.

— Буду рвать нитки... — говорив сам з собою.

Йдучи площею, на якій дотлівали головешки від базарних яток, помітив осмалену тумбу, на якій біліла свіжа відозва.

Зупинився на хвилинку й механічно прочитав:

"Брати і сестри!

Настала слухна година в нашій боротьбі за визволення своєї Батьківщини! В цей час ніхто з вас не повинен zostатися байдужим до цієї великої справи і всі, як один чоловік, мусите встати до діла! Чорні могили на наших зелених полях і свіжі руїни наших затишних сел кличуть нас до помсти злочинному ворогові і заставляють нас бути твердими! Отже, де мусить литись кров, не може бути зайвих розмов про жорстокість... Не хочемо насилувати нікого, але хочемо принести себе в жертву майбутнього спокою і щастя нашої довготерпеливої країни...

Громадяни!

Героїчними зусиллями нашої лицарської армії ворог наш розбитий наголову і тепер рятується панічною втечею. Час великий і слухний! Дванадцята година ночі минула давно і співають треті півні! Всі, як один чоловік, до зброї!

Командуючий *** армією Коновко".

Я читав і мене душив сміх.

— Героїчними зусиллями нашої лицарської армії...—читав хтось за моїми плечима.

Озирнувся і побачив якогось сивобородого старця з червоними й заплаканими очима, який жадібно впивав у себе кожне слово цієї відозви.

Я засміявся вголос і сміявся так довго, заки він злякано не відступився від мене і не прошамотів:

— Чого ж ви смієтеся?..

— Радію, дідусю!.. То ж перемога!.. — гукнув я.

— А ви знаєте, що погромщики вбили артистку Іду Гольдман? — запитався він

мене.

— Знаю, знаю! — зареготався я несамовито. — І добре зробили!.. І так їй треба!.. Хай не буде артисткою!.. Хай...

І тут я помітив, що з моїх очей ллються краплисті сльози, і зупинився. Дідусь злякано метнувся від мене і подріботів у напрямі тієї хати, де лежала вона.

Я довго дивився в його слід, а коли він зник між дотліваючими згарищами, поплентався до штабу генерала, який містився в телеграфній станції.

Генерала застав коло телеграфного апарата. Побачивши мене, він зробив мені рукою якийсь незрозумілий знак і прошипів:

— Ціхо!.. Цікава розмова... Випадково сполучили мене з командуючим ворожої армії... Він гадає, що говорить зі своїм Головним командуванням... Бувший товариш мій Крутько... В перші дні революції дружили...

Я підійшов до апарата і став стежити за ходом розмови. Апарат вистукував слова невідомого.

—Завтра о 4 годині ранку контрнаступ. Втрати, крім погрому штабу, невеликі, але ворог зайняв вигідні позиції і потрібна допомога.

— Скільки саме? — спитався генерал і його лице зробилося хижо-хитрим.

—Для того, щоб зліквідувати ворога, необхідно три корпуси. Наразі наступ можна розпочати дивізією допомоги. Дайте ще зо два санітарних відділи для допомоги жертвам ворожого погрому в містечку N.

— Чуєте, що каже про нас?—повернувся генерал до мене. — Зволоч!..

— Це правда! — сказав я.

— Правда?! — схопився він. — Не може бути?.. Містечко, напевне, під час бою потерпіло...

Апарат тим часом вистукував далі:

— Необхідно було б мати дві-три сотні "диких", щоб пустити їх в запілля ворога і визволити наших полонених... Ворог поводитьсь з ними надзвичайно жорстоко...

—З ким ви говорите?—раптом запитав генерал.

—З Головною Командою Західного фронту,—вистукав апарат.

— Ви говорите зі своїм бувшим товаришем, а тепер командуючим *** армією Коновком,—сказав генерал, стискаючи для чогось мою руку вище ліктя і нахилиючись аж до самого апарата, наче коло телефону.

—Як так?—задрижало в апараті.

—Нас випадково з'єднали.

— З'єднали?! Ах, ви! Зволоч, негідник, наймит, запроданець.. . — посипалася з апарата добірна лайка.

—Почекайте! — поспішно озвався генерал. — За що ви мене лаєте?

— За те, що ви зрадили!—вистукав апарат.

—То ви зрадили, а не я! — гаряче озвався генерал. — Я служу ідеї визволення України...

— Брешете! Цій ідеї служу я, а не ви...

— Ні, я!..

— Тоді я з вами й говорити не хочу! — сухо заторохтіло в апараті. — Ви зрадник України, а я син її!

— Ви зрадник! — майже викрикнув генерал.

— Завтра о 4-й годині ранку, — озвалося з апарата. — Стрінемося і побачимо.

— Зачекайте! — кинувся генерал до апарата.

— До побачення! — проторохтіло в апараті ще раз і, раптом, в маленькій телеграфній кімнаті запанувала тиша. Молоденький білявий телеграфіст якось винувато всміхався, наче пробачався за те, що йому прийшлося бути невільним учасником цієї розмови, а генерал нервово крутив вуси і допитливо дивився на мене.

— Ну, що ви скажете на це? — спитав мене з усмішкою.

— Він має свою рацію! — відповів я. — Перемога, яку ви сьогодні маєте над ним, належить мені...

— Ва-а-ам?! Яким чином?..

— Пригадуйте, пане генерале, той момент минулої ночі, — сказав я, — як уряд і вся ваша армія, спинившись на терені вісімнадцяти квадратних кілометрів, уже почали самі себе ліквідовувати?..

— Ну?! — буркнув генерал сердито. — Так що з того?..

— Нічого. Уряд палив свої папери, армія наша розлазилася по всіх закутках, а ви самі зрізували цезориком свої генеральські ознаки...

— Я зрізував свої ознаки?! — крикнув він обурено.

— Так! — сказав я спокійно. — Ви зрізували свої ознаки, а я в той час тужив за тим, що тепер перестало бути дійсним... Можливо, що це видається вам смішним, як, запевняю вас, що ваше становище не було тоді більш поважним від мого... Ми визволилися від своїх обов'язків і робили кожний по-своєму, що кому було до сподоби... Чи не так?..

— Не розумію! — здвигнув генерал плечима.

— Затуживши так, я зібрав коло себе гурт таких же, як і сам, і вирішив податися з ними на села, як то в такі часи завжди бувало...

— Як так? — перебив мене генерал. — Ви хотіли дезертувати?..

— Ні! — сказав я. — Думав просто піти туди, де було моє дійсне. Вирішили йти через одне село, але збилися в полях на манівці і несподівано попали на станцію, де спокійно собі сидів штаб ворожої армії... Як вам відомо, ми знищили його, за винятком самого командуючого, з яким ви тільки що говорили...

— Та ж це, добродію, надзвичайний вчинок! — скрикнув генерал, простягаючи мені руку. — Я вас, добродію, ніколи не забуду!

— Нічого надзвичайного! — відповів я. — Звичайнісінька випадковість... Раз опинилися перед самісіньким носом ворога, то вже годі було втікати. Напали самі, а потім наспіли селяни того села, до якого ми простували з надією пересидіти якийсь час.

— О, селяни завжди з нами! — поважно вимовив генерал. — І ви дуже добре

зробили, що...

Я його перебив:

— Вони, пане генерале, поспішили на грабунок і то лише тоді, як ми запалили цистерну з нафтою на запасній колії, бажаючи таким чином звернути вашу увагу.

— Так! — хитнув він головою. — Ми помітили і наспіли в пору. Гадаю, що населення зараз не може натішитися нашим приходом...

— Населення сидить на згарищах...

— Яких згарищах? — метнувся він. — Адже ж ми обстрілювали лише ті місця, де це конче було потрібним!..

— Одначе, погром, пане генерале, також був!.. Погром довгий, страшний і жорстокий, в якому брали участь не одні тільки селяни сусідніх сіл...

— Погром?! — видивився на мене здивовано генерал і потер для чогось долонею свого вузького й червоного лоба. — Може то так щось таке... випадок якийсь під час бою...

— Але ж бою майже не було, а погром був і то самий певний, який знищив те дійсне, в яке вірив і яке любив!..

— Що ви називаєте дійсним? — спитав він мене.

— Дійсним була для мене їда, яка тепер лежить скривавленим трупом...

— Їда?! — підвів він угору брови. — Яка їда?

— Талановита артистка, про яку завтра з'явиться хронікальна замітка у вашій газеті! — скрикнув я.

— Ціхо! — промовив він надзвичайно лагідним голосом. — Я вас розумію! Сядьте трохи і заспокойтеся. Я вам щось скажу.

— Знаю, що ви мені скажете! — скрикнув я, стискаючи кулаки. — Скажете, щоб я забув за себе і кохав "Україну"... Але ж ви самі чули від свого бувшого товариша, що ми всі на манівцях, бо він там, а ви тут називаєте себе вірними синами України і, разом з тим, стоїте один проти одного із зброєю в руках...

— Він зрадник! — сказав генерал. — Ми повинні вірити ідеї...

— А що буде, як я не хочу вірити тій ідеї, бо маю свою власну? — спитався я його. — Чи розумієте ви тепер те, що я хочу бути самим собою?..

— Не розумію! — здивувався генерал. — Як так самим собою і яку ідею маєте ви?..

— Ідею визволення самого себе! — сказав я з притиском. — Ідею відродження первісної і вільної людини!

— Ну, а далі що? — буркнув він.

— Нічого! Йду від вас!

— Куди? На манівці? — нахмурився він. — Чи, може, просто до мого бувшого товариша?

— Ні! Я піду своїм власним шляхом, тим самим, яким задумав іти ще минулої ночі, але так нещасливо...

— Але ж ваше дійсне не дійсне... — всміхнувся він.

— Зате в її непорушних чудово-синіх очах є справжнє...

—Що ви хочете цим сказати?—підозріло глянув він на мене.

—Нічого особливого! — озвався я. — Нічого, крім того, що всі ми, пане генерале, не знаємо дійсного і так блукаємо манівцями, не маючи справжнього! І коли я знайшов до нього свій шлях, то ніхто не сміє ставати мені на перешкоді!..

— Навіть і я?..

— Навіть і ви!..

Генерал співчутливо подивився на мене, а я говорив йому щось таке доти, доки мене не стисло щось за горло і не стало темно в моїх очах. Тоді я відчув на своєму плечі його важку й пухлу руку. Шарпнувся і опам'ятався вже десь на площі...

Йдучи серед дотліваючих головешок, як крізь сон пригадував, що я його вдарив... Вдарив сильно і то просто межі очі...

— Невже вдарив? Невже я міг це зробити?.. — злякано й соромливо снувалося щось у мізкові, схоже на думку.

— Нестебір! — голосно озвалося в глибині душі, і я зрозумів, що це дике слово означає не тільки один розпач, але й захоплення.

* * *

...Коли я скінчав копати яму, вже смеркалося. Густі тіні швидко спадали на землю і півзруйноване містечко загорталося в сиву млу, наче в саван. Гострий пах розквітлого жасмину і сморід дотліваючих згарищ якось дивно дратували мої нерви, але, одначе, мені було надзвичайно байдуже до всього і я цілком спокійно пішов до неї...

Вона лежала так само, як і раніш, тільки коли я нагнувся до неї, то просто в моє лице вдарився цілий рій гомінких мух, які вклалися на ній спати... Голова моя запаморочилася, серце затіпалося, а душа забриніла гнівним плачем, з яким годі було змагатися... Я став коло неї на коліна і зачав цілувати її руки... Цілував і цілував, а серце тіпалося й тіпалося і я не міг зрозуміти, від чого саме?..

Скільки я так просидів коло неї—не знаю. Знаю лише те, що коли через вікно просунулась бліда смуга місячного сяйва і впала на її лице, я відчув якусь безмежну печаль і ніжність самотності і так пригорнув її до себе. Заложив її руки собі на шию, притис її до своїх грудей і повільно колив її, приспівуючи тихо:

А-а-а, лю-лі...

А-а-а, лю-лі...

Колив доти, доки не заснув так. Спав довго і снилися мені мої дивні сни. Ходили ми в пралісах. Я — олень. Вона — сарна. Обое почували незвиклу розкіш голого життя і обнюхували одне на одному златно-блискучу шерсть... Потім я і вона стали справжніми людьми. Я в звірячій шкірі і з луком у руках, а вона чудовою жінчиною схилялася над срібним джерелом і милувалася своїм видом в ньому... І, раптом, якийсь вибух... Я схопився на ноги і кудись біжу... Коло порога спіткнувся на закостенілого трупа її бабусі, але в той же час схопився і побіг далі...

Надворі почув ясно, як страшно ревли десь гармати, а на сході жеврілося небо...

— Бувший товариш генерала йде... — механічно блиснула в моїй голові думка. — Обіщав о четвертій годині ранку зустрітися...

Приніс її до ями, поклав на заросену траву і сказав:

— Дві країни там, а третя тут...

— Третя тут... — відгукнулося луною на площі.

Повернувся лицем до сходу і простогнав:

— Зачекай трошки!.. Зачекай!..

І, витягнувши наперед руки, стояв так, будучи певним, що воно зачекає. Але вже за якусь хвилину побачив його повне безсилля, як воно, наперекір усякій волі, все наближалося і наближалося, і тоді я зрозумів безмежність сили великого Хотіння, яке було колись з людьми...

— Не дозволю дивитися!.. Не дозволю!.. — скрикнув я всією своєю істотою.

— Гр... р... р... р... Гр... р... р... р... — заревіло в той час десь уже коло самого містечка.

Скинув із себе плаща, загорнув ним її нерухоме тіло, як малу дитину в пелюшки, і тихо опустив у яму.

— Вертайся в праліси, люба!.. — сказав їй і швидко став засипати землею.

Сонце тільки що зачервонило обрій, як я вирівняв могилу й зупинився над нею.

— Треба щось поставити на ній! — подумав. — Тільки що саме?..

— Нестебір! — засміялося щось в душі радісно й захоплено.

— Ах, розумію! — скрикнув я. — Значиться, вона не вмерла, а тільки переродилася, так?!

— Нестебір! — озвалося вдруге, ще більш радісно й більш захоплено.

— Ні, ні! — скрикнув я знову. — Ні каменя, ні хреста, ні інших шибениць!.. Вона буде так спочивати!..

В той час на сході запалало і вслід за тим виринуло велике червоне байдуже сонце...

— Яку пралісах... Таке саме... тільки ми не ті... ми не ті, — шептали мої уста.

* * *

...Йшов полями, зривав спіле колосся й замислено повторював про себе слова поета:

Ішов полями Він

І всі дванадцять з ним...

— Йду манівцями! — відповідав на те і вийшов так на лінію блискучих рейок.

Глянув в один бік, глянув у другий — однаково, пусто... Одні лише блискучі рейки, як змії казкові, простяглися в далеч... Все, наче уява...

Раптом:

— Стук, стук, стук...

Побачив зігнуту постать людини над рейками. Підійшов і привітався:

— Слава Богу!

— Як хочете... — відповів понуро дядько.

— Чого ж то так? — зацікавився я.

— Самі бачите... — мугикнув.

— Бачу! — сказав я. — Шрубки викручуєте...

—Треба!—каже поважним, господарським голосом.

— Але ж від цього потяг може зійти з рейок... Нещастя станеться...

—Якетам нещастя, коли... коли... гм...

Підвівся, почухався в потилиці і раптом засміявся:

—Тепер по цих рейках тільки одно нещастя їздить...

13 Вибрані твори

—Як то так?..

— А... а... отак... — якось чудно замуликав він і, підійшовши на два кроки ближче, несподівано замірився на мене сокирою, якою відбивав трубки.

— Нестебір! — крикнуло щось в моїх грудях, і я схопив його заруку.

Він випустив сокиру і вчепився мені в горло.

Я вдарив його так, як генерала, і він оскаженів. Вишкіривши зуби, схопив мене в свої обійми і ми разом покотилися по рейках.

— Нестебір! — кричав я, намагаючись підбити його під себе.

— К-к-комунія пр-р-роклята...—хрипів він, пручаючись.

— Спатріте, товарищі! — почувся десь близько чийсь захоплений голос. — Вот так штука!..

Дядько поблід, затремтів і руки його ослабли.

—Штиком ету сволочь!—почулося вже десь зовсім близько і хтось невеличкий підбіг збоку і з усієї сили вдарив дядька багнетом у груди.

—Получай, куркуль! — викрикнув.

Я встав і спокійно зачав обтрушувати на собі пісок.

—Ви, товарищ, кто такой?—спитався мене невеличкий, позираючи то на моє нове убрання, то на свого закривавленого багнета.

—Я, товаришу, зі штабу нашої армії, на яку вчора напали блакитні бандити... — відповів я.

—Ага! — хитнув він розуміюче головою.—Тогда пойдем вместе... Ведь наши уж давно началі наступление...

Підійшло ще двох, і ми всі разом подалися в напрямі ближнього села.

—Як манівцями, так манівцями, аби лише скорше до справжнього, скорше до мети, скорше до великого Хотіння, якого позбавилися ми!.. — думав я про себе, ступаючи в ногу зі своїми новими товаришами.

* * *

Село, в яке ми прийшли, було наче мертве... Йшли вулицею і ніде нікого. Німу тишу полохали одні лише роздратовані собаки.

— Что-то жрать хочется... — промовив невеличкий, ідучи поруч мене.

— До куркулей сіганьом! — сказали на те другі два, йдучи слідом за нами.

Зупинився невеличкий і став розглядатися.

—Нужно бить осторожными, товарищі!—прошептав.—Со— бакі лают не даром!.. Должно бить бандити где-нибудь сидят...

— А нам то что? — мугикнули другі два. — Что нам?..

Раптом лице невеличкого заясніло.

—Відіте, товарищі! — майже скрикнув. — Вот там на воротах, кажісь, красний флаг болтається...

Показав рукою в бік одного обійстя, на воротах якого дійсно щось червоніло.

— Наші! Пайдьом! — голосно сказали другі, і ми подалися до воріт.

—Небось, теперіча всьо харашо будет!—говорив невеличкий, поспішаючи вперед.

Прибіг до воріт і став, як укопаний.

—Ето не флаг...—промовив розчаровано.

— Как так?! — здивувалися другі, зупиняючись на місці.

—Да, так! — відповів невеличкий. — Саміє обнакновенніє штани, но только в крові...

—Всьо равно зайдьом!—сказали на те другі, підходячи ближче. — Какое нам дело?..

—Дейсцвітельно... — промовив ніяково невеличкий і відчинив ворота.

Навіть пес не вибіг назустріч нам. Пройшли через широке, заросле зеленою травою подвір'я і ввійшли в хату. Пахло кислою капустою й цибулею. Мале хлоп'я злякано дивилося на нас із запічка, а на печі хтось стогнав.

— Где хозяйка?—спитався невеличкий у хлопчини. Хлопчина дрижав і мовчав, як видно, не розумів, що його питають.

— Де мама? — спитався я його.

— Пішли кудись, — відповів хлопчина.

— А ти не знаєш, куди вони пішли?

— Ні!

Мої товариші нишпорили по хаті. Шукали чогось на миснику, на полицях, під ліжком, під лавою і зазирали за образи, уквітчані паперовими квітками та ласкавцями, але нічого такого не могли знайти...

—Жрать хочеться...—скаржився невеличкий, не перестаючи нишпорити.

— А на печі хто лежить? — допитувався я хлопчини далі.

—Татко...

— Чого ж він там лежить?

—їх якісь гайдамаки били...

—Гайдамакі білі?!—схопився невеличкий, зачувши відповідь хлопчини. — За что же ето оні так?..

— Господь його знає та відає!.. — хрипло озвалося з печі.—Прийшли й заходилися, щоб хліба та сала дав, а я нічогісінько не маю...

— Ну, что же?—знов спитався невеличкий.

— Шомполами всю спину зрізали... — озався з печі.

— Ех с... с...!—скрикнув невеличкий. — Ми їм покажем! Ми, красноармейци, в обідю не дадім... Ти не беспокойся, товарищ!..

—Дай-то, Боже милый!—вже крізь сльози озвалося з печі. — Тільки отих красмейців я також знаю...

— Как так?—в один голос запиталися мої товариші.

— Син мій сіна їм не хотів дати, а вони йому шкуру із спини здерли, так били...

— Как же ето так?—здивовано спитався невеличкий. — Как же так із-за одного только сена?..

— А хто його знає?.. Казали, що він бандит, бо він, бачите, одному красмейцеві сокирою голову розбив, як той сам до клуні ліз...

— А, так ти, с... с... куркуль!.. — загукали мої товариші. — Слезай-ка сюда!..

— Бійтесь Бога!.. То ж бачили на воротах мої штани, як мене били...

—Слезай!.. — закричали.

— Стійте! — спинив я їх. — Яка користь з того, що ви його стягнете з печі, коли ви ще не знаєте, що саме діється в цім селі... Адже ж ви самі чули, як брехали собаки...

— Да, собаці недаром... —протягнув невеличкий півголосом. —Жрать хочется...

— Господарю! — звернувся я знову до печі. — Ми свої люди і вже другий день рисочки в роті не мали.

— Не маю і я... —застогнала піч. — Гайдамаки все, що було, забрали. Як хочете, то візьміть собі буханець хліба в коморі, та й ідіть з Богом...

— Ну, вот, так би ти давно сказав! — вигукнув на те невеличкий і, повернувшись до других, весело підморгнув. — Ёсть жратва, товарищі! Пайдьом!..

— Тільки в комору всі не йдіть! — злякано озвалося з печі. — Хай іде той, що по-нашому балакає...

—Что его значить?—витріщився невеличкий.—Как его так?..

— Господар, певне, гадає собі, що я старший між вами, а тому так і каже! — сказав я, цілком забувши, що міг покликатись на те, що належу до штабу.

— А, к чорту! — стрепенувся невеличкий. — Все равни і нікакіх старших здесь нету!..

— Але, бачите, для нас же самих ліпше буде. — Почав було умовляти їх, але малий хлопчина схопився з місця і сказав:

— Я сам принесу!..

Пошльопав босими ніжками по припічку, зліз аж коло самого порога і вистрибнув у сіни.

— Рятуйте! Красмейці прийшли! Рятуйте! — раптом заверещало щось за ворітьми.

— Красмейці прийшли! — відгукнулося десь далі сильним і дужим голосом.

— Гав, гав, гав... — забрехали собаки.

— Вам, бам, бам... — залунав по селу гвалтовий дзвін.

— Ізмена! — скрикнув невеличкий і, скинувши з плеча карабіна, прожогом метнувся у двері. Ми побігли слідом за ним.

— Не забудьте штани взяти, що на воротах висять! — закричало щось із печі. —А-а-а... різало й пекло вашу маму!..

Ми вибігли з хати і кинулися на городи. Спочатку бігли через грядки з капустою, потім густими та темними коноплями і нарешті опинилися в полі.

— В лес, товарищі! Там спокойней будет! — скомандував невеличкий.

І ми побігли просто проти сонця на полудень, де смарагдилася важка смуга лісу. Із села хвилинами долітав до нашого слуху звук гвалтового дзвона і якісь голоси, але ми на те вже не звертали ніякої уваги. Бігли і навіть не озиралися. Очі наші заливав піт, сорочки поприлипали до тіла, дихати не було чим, але ні один з нас не думав стати на відпочинок і зупинилися лише тоді, як стали на узліссі.

— Вот, товарищі, дело! — промовив невеличкий, витираючи рукавом свого брудного "спінджака" рясний піт на чолі.

— Куркулі всьо віновати! — вимовили другі два, злякано озируючись назад себе.

На білім тлі розцвілої гречки рухалися якісь чорні цяточки. Ті цяточки щохвилини все збільшувалися й наближались, і через якийсь час ми вже ясно побачили декілька вершників, як вони з усіх сил гнали на нас.

— Бежим! — закричав невеличкий і кинувся в гущавину лісу.

— Нестебір! — озвалося щось в мені злякано й тривожно.

Глянув на сонце. Було таке, як і вчора: байдуже й покірне великому Хотінню.

— Швидше б уже кінець! — подумав я про себе і побіг також у ліс.

В лісі була прохолода. Пахнуло кропивою, суницями й грибами, як колись у пралісах. І стало мені легко на душі, і став я бадьоріше бігти.

— Рятуй мене, мій біг завзятий! — з'явилася несподівана думка.

На хвилинку став і засміявся:

— Спочатку не було нічого... Потім з'явився біг, а з нього витворився Бог...

— Товарищі, не отставайте! — гукав невеличкий, біжучи попереду всіх.

В голові моїй все снувалося:

— Спочатку нічого... з'явився біг, витворилося слово... слово Нестебір... і так... і так став Бог...

Схопився і побіг...

* * *

Молоденький "послушник" у чорному підрясничку й синій оксамитовій шапочці розповідав нам:

— Вони рідко коли й на світ показуються... їдять і п'ють дуже мало... Сидять собі в печерах та Богу моляться тихо, бо вголос і не говорять... один мовчить п'ятнадцять літ, а другий сімнадцять...

— Вот, товарищі, дуракі якіє! — здивовано промовив невеличкий, хитро поглядаючи на нас.

Червоні промені сонця падали на ніжне лице молоденького послушника і робили його таким незвично світлим, як лиця черничок на картинах Нестерова.

— Ти поведьош нас к нім! — сказав раптом невеличкий до послушника.

В тихих очах послушника щось блиснуло і він коротко відповів:

— Ні!

— Почему же это так? — загарячився невеличкий.

— Тому, що вони ніколи ні з ким не говорять і нікому не показують свого лица... Вони великі схимники...

— Нічіво! — задьористо стрепенув головою невеличкий. — Ми їх заставім показать нам всьо, что только напраталі там у себя...

— Я не можу! — зі сльозами на очах промовив послушник.

— А вот ето відіш?!.

І невеличкий в одну мить повернув до нього свого багнета.

— Єщо только одно слово і кончу!—сказав суворо. — Веді!..

Послушник затрясся, як осиковий лист, і, мовчки, рушив з місця.

Зараз же за монастирською пасікою, де ми відпочивали і де стрінули цього послушника, який так необережно похвалився нам своїми "великими старцями", була страшна гущавина, а серед неї маленька капличка.

Послушник зупинився і сказав:

— Отут вони моляться на Великдень...

— А где же оні сами? — нетерпеливо спитався невеличкий.

— Вони в своїх печерах... Йдіть уже самі... Отак просто... Он два дуби з хрестиками в корі...

Сам упав на коліна і заплакав:

— Боже! Прости мені грішному!

Між двома дубами було дві глибоких нори, коло яких ми й зупинилися.

— Ішь, как зверйо дікое, сидят! — голосно промовив невеличкий, нахилиючись над одною корою.

— А ну-тка, отци, вилезайте! — загукали другі над другою корою.

Я став збоку і почував у своєму серці такий шалений й прикрий біль, що мені хотілося крикнути й упасти на землю, але цікаві думки напружували всю мою істоту і заставляли її слухняно чекати дальшого...

— Вилезаете ілі нет?! — кричали всі разом над норами.

У відповідь ні одного звука.

— Знаете, товарищі! — схопився раптом невеличкий. — Я между вамі самий маленький, а потому я просунуь в ету диру, возьму еного отца за что попало, а ви сейчас же тяніть мене за ногі!..

Але в той же час з обох нор висунулися дві маленьких чорних постаті. Були одягнуті в довгі чорні рясини й такого ж кольору ковпаки, з яких спадало на лице густе накриття. Стали обидва коло своїх нір і звели до неба очі.

—Давайте драгоценности, которые спрятаны вами!—крикнув до них невеличкий.

Схимники мовчали.

— Ви слишіте ілі нет?! — крикнув удруге.

Ті дивилися в небо і мовчали.

—Что вы, поглотили?! — кинувся невеличкий до одного схимника і шарпнув його за груди. — Сволочь!..

Схимник тільки зітхнув, але з уст ні слова...

Тоді до невеличкого приєднались другі два і сталося те, що передчувало мое серце...

"Упокой, Господи, душі рабів твоїх!.." — голосив коло каплички послушник, а я стояв, наче скам'янілий, і, як крізь сон, бачив перед собою два чернечих трупи, лиця яких були такі спокійні й лагідні... Очі їх нерухомо дивилися в небо, наче бачили там Того, кому вірили безмовно і ради кого так тихо вмерли...

— Нічів нету... — ніяково промовив невеличкий. — Тільки одна ікона там...

Презирливо подивився на темні нори, в яких тільки що шукав заховані цінності, і раптом зітхнув:

— Пайдьом, товарищі, что лі?..

— Кудаже нам тепер ідті?—озвались товариші.—В деревню опасно...

— Да...—замислено простягнув невеличкий і глянув на чорні трупи схимників.

Дивився довго і з надзвичайним зацікавленням, наче вперше бачив їх. В лісі смеркалося і густі тіні сновигали між деревами, все згущаючись і все звиваючись в одну велику чорну млу, яка називається ніччю...

Лиця невеличкого не було видно, і я не міг знати, яке на нього враження зробив той наглий дзвін, що почувся з монастиря, але другі два здригнулися й перехрестилися.

Невеличкий злякано присів додолу і майже простогнав:

— Ідо какіх ето пор будем так, Господі?!.

Ніхто нічого. Тільки один ліс шумів та сумно гули монастирські дзвони.

— Пайдьом своїх іскать! — раптом схопився невеличкий. — Самі ми пропадьом здеся!..

І всі ми встали і пішли вузькою стежиною, яка ледве була помітна серед чагарників, надіючись знайти десь затишний закуток для того, щоб переночувати і діждатися світу. Було дивно мені почувати себе цілком іншим, як був досі, і ніяк не міг пригадати отого незрозумілого первісного слова, хоч чуввав себе мало що не первісним...

Заночували в хатині полісовщика, старого і привітливого... Нагодував нас дикою качкою, що застрілив на болоті вже при заході сонця і напоїв медовою ситою, яку він готував на своїй пасіці...

Невеличкий частувався, але чомусь ні разу не підвів голови і не сказав нікому ні одного слова. Мовчки слухав він, як говорили інші, а сам все чогось зітхав і його тупе лице жалісно кривилося, наче він набрав повен рот гірчиці або проковтнув щось надзвичайно гидке. Я сидів осторонь і думав про те, що таке дійсне і яке саме оте велике Хотіння, що...

...Наше дійсне:

— Нестебір...

— Наше велике Хотіння:

— Манівці...

...Те, що нас переслідують і ми втікаємо, зовсім мене не дивує і не жахає. Я завжди зможу відкрити свої груди, тільки хотів би це зробити так, як оті схимники, щоб без єдиного слова, і щоб були очі до неба...

м. Львів,
1921р., 19 грудня